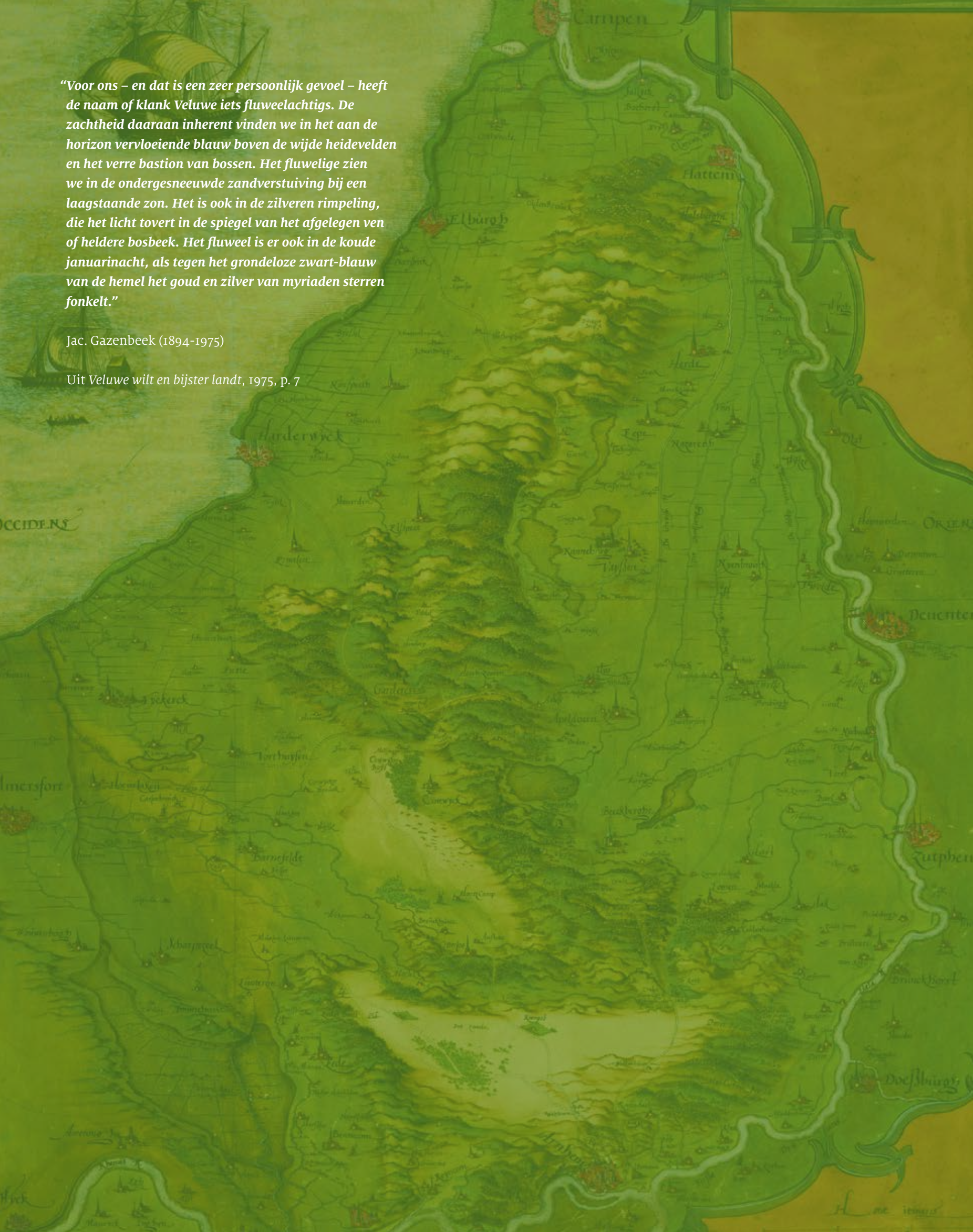

“Voor ons – en dat is een zeer persoonlijk gevoel – heeft de naam of klank Veluwe iets fluweelachtigs. De zachtheid daaraan inherent vinden we in het aan de horizon vervloeiende blauw boven de wijde heidevelden en het verre bastion van bossen. Het fluwelige zien we in de ondergesneeuwde zandverstuiving bij een laagstaande zon. Het is ook in de zilveren rimpeling, die het licht tovert in de spiegel van het afgelegen ven of heldere bosbeek. Het fluweel is er ook in de koude januarinacht, als tegen het grondeloze zwart-blauw van de hemel het goud en zilver van myriaden sterren fonkelt.”

Jac. Gazenbeek (1894-1975)

Uit *Veluwe wilt en bijster landt*, 1975, p. 7

Tjirk van der Ziel

van de **ATLAS**
VELUWE

20

STUWWAL

BRONNEN EN BEKEN LATEN
NIJVERHEID VOLOP BRUISEN

36

VELUWEZOOM

LANDSCHAP MET VERGEZICHT
GEMODELLEERD TOT PARADIJS

60

VALLEI

GRENSSTREEK VOL HOOGVEEN
ZET SAMENWERKING OP SLOT

76

KUSTSTROOK

VELUWS HANDELSBLOED TREKT
DIK PROFIJT VAN ZOET EN ZOUT

HEIDEVELDEN

ONEINDIGE HEIDE DECOREERT
STREKEN MET WEIDSE BLIKKEN

STUIFZANDEN

IMAGO WOESTE ZANDGRONDEN
KRIJGT LANGZAAM GROEN TINTJE

OUDE BOSSEN

MOEDERBOMEN LEVEN VOORT
IN HAKHOUT VOL GROEIKRACHT

PARKEN

OORDEN VOOR JACHT EN TUIN
SMEDEN STREEKEIGEN FAAM

6	Ode aan de Veluwe
156	Veluwse vergezichten
169	Podcast 'De Veluwe stroomt'
170	Verantwoording beeldmateriaal
172	Verantwoording citaten
173	Dankwoord
174	Verder lezen
176	Colofon

↑

De Eerbeek tussen Loenen en Brummen. De bovenloop begint bij 'ColdenHove' (links). De beek stroomt naar twee watermolens en enkele vijvers van 'Huis te Eertbeck' dat op de grens tussen hoge enke en lage broeken is gebouwd. De grootste vijver voedt tevens een 'saetmeul' – zaad, van graan: een korenmolen. In de negentiende eeuw komt daar ook een oliemolen, met een eigen rad; de olie wordt gewonnen uit lijnzaad en beukenootjes. *Isaac van Geelkercken, zonder schaal. Kaart uit 1662*

→

Omgeving Wapenveld, deel van een grotere kaart. Boven ligt een 'oude verlande Grijt' meest zonder water': dit recht gegraven kanaaltje voldoet niet meer, in tegenstelling tot de deels bedijkte Grift (onder). Maar dan moet wel het water 'dat van deze bergen valt' erin stromen. In het midden stond ooit een 'wintmeul', in 1448 gebouwd door fraters van het inmiddels 'vervallen' klooster Hulsbergen, uiterst rechts. Met de restanten is aan de Grift een nieuwe windmolen gebouwd, handiger voor de aan- en afvoer van bijvoorbeeld graan. *Nicolaas van Geelkercken, schaal circa 1:15.000. Kaart uit 1628*

←
 'Die Stede van Hattum', deel van een grote kaart van de grens tussen Gelre en Oversticht. Hattum is de noordelijkste stad op de Veluwe. Thomas Witteroos, schaal circa 1:4000. Kaart uit 1570

↙
 Stroomgebied met weteringen en beken. Duidelijk is de zien dat de beken aan de overkant van Deventer via de Grift naar het noorden bij Hattum afwateren, terwijl de beken ten zuiden ervan rechtstreeks op de IJssel lozen. Deze kaart is een van de oudste (schematische) weergaven van watermolens op de flanken van de oostelijke stuwwal. Anoniem, zonder schaal. Kaart uit circa 1705

↓
 Een watermolen op de Veluwe. In de loop van de zeventiende en achttiende eeuw staan op de Oost-Veluwe bijna 200 watermolens, vooral voor papierproductie. Meindert Hobbema. Schilderij uit circa 1664

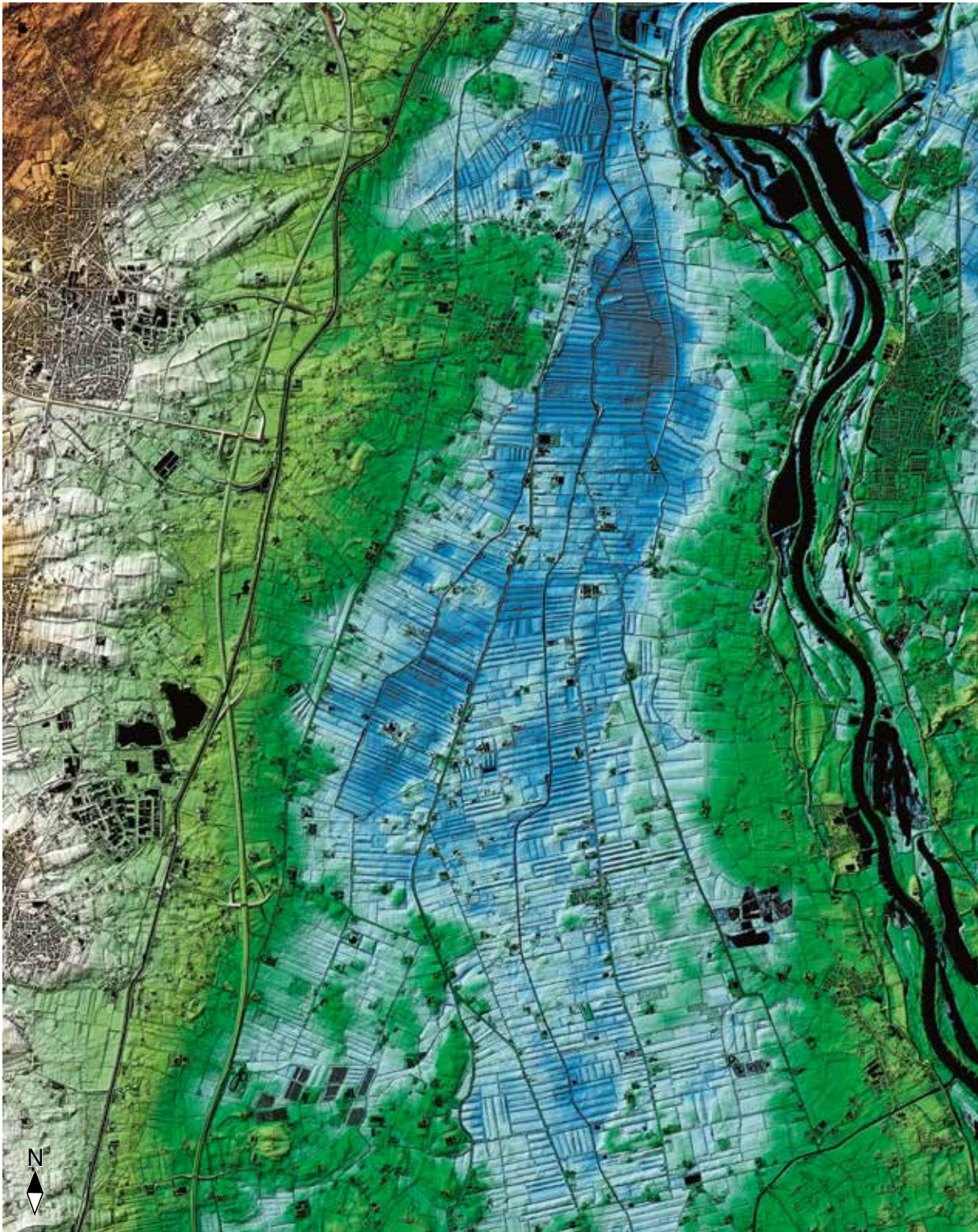
Wasserij De Bouwhof aan de Ugchelse Beek. In 1884 bouwt een papiermolenaar zijn bedrijf om tot een wasserij, met een stoommachine van 12 pk. Het uiterst schone water blijkt ideaal; veel andere papiermolens volgen. Omstreeks 1930 telt alleen Apeldoorn al 77 wasserijen, meest huisbedrijfjes. Na de komst van de wasmachine specialiseert een enkeling zich tot 'textielverzorgers' voor grote klanten als ziekenhuizen en vakantieparken. *Johannes Albartus ten Pas. Schilderij uit 1900/1910*

Arbeiders leggen in 1868 de lange Zwaanspreng met twee sprengkoppen aan om het Apeldoorns Kanaal van extra water te voorzien. Het kanaal krijgt tot dan toe alleen water van de Kayersbeek. Voor de aanleg worden heidegronden ten westen van de toenmalige herberg De Zwaan onteigend; aan die herberg dankt de nieuwe sprengbeek haar naam. Het gevolg is wel dat in Ugchelen waterputten droogvallen en meer dan een meter dieper moeten worden gemaakt. De fotograaf noteert: het terrein is 21,70 meter +Amsterdams Peil (AP), de bodem ligt op 16,95 meter +AP. *Anoniem. Foto van 22 april 1868*

←

Hoogtekaart van de streek tussen stuwwal en IJssel. De grote meander van de IJssel stroomt rond Fortmont (rechtsboven). De blauwe kleur is een indicatie van de laagte, met als diepste plek 2 meter +NAP, naast Oene dat met ruim 5 meter +NAP op een hoger deel in de IJsselvallei ligt. De landerijen worden vanouds gevoed met Veluws water, wat de vruchtbaarheid van de bodem ten goede komt. Weteringen voeren het water verder naar het noorden af. Links beneden een deel van Vaassen, erboven Epe. Op de hogere delen is het Apeldoorns Kanaal gegraven; de A50 volgt grotendeels dat traject. *Michael van der Valk. Hoogtekaart 2024*

“Weldra komen wij op de brede, kronkelende rivierdijk en nu hebben wij het gebied van zand en veen voor dat van de vette, vruchtbare klei ingeruild. Van de rivier is vooreerst nog niet veel te zien. Brede uiterwaarden, van waterpoelen en kleine stroompjes doorsneden, strekken aan de voet van de dijk zich uit. Binnendijks weidt het oog over een rijke vlakte, met overvloedig houtgewas, nette woningen, welige hagen om tuinen en akkers, grazige weiden met glanzend, weldoorvoed vee. Het zijn ruime, schone uitzichten vanaf de hoogte. En hoe verder wij komen, hoe meer de snelstromende IJssel de dijk nadert, des te mooier, des te rijker het wordt. (...) Het is overal aan deze IJsselboorden een tafereel vol leven, vol afwisseling, vol liefelijkheid, vol rijke weelderige schoonheid, ‘een gulpen rand van het vale kleed’. De vruchtbare landstreek langs de rivier vormt als de zoom van de bosrijke streek, met haar bloeiende dorpen die op de grenzen van de schrale, woeste Veluwe heide en zanden zich uitstrekt.”

Jacob Craandijk, 1888

Het oostelijk deel van de Veluwezoom met Kasteel Middachten bij De Steeg; de blik is noordwaarts richting Dieren. Het landgoed werd ruim 800 jaar geleden gesticht op een strategische plek bij de IJssel, in moerassig gebied. Links de Middachterbossen, verderop ligt de Carolineberg. *Freddy Schinkel.*

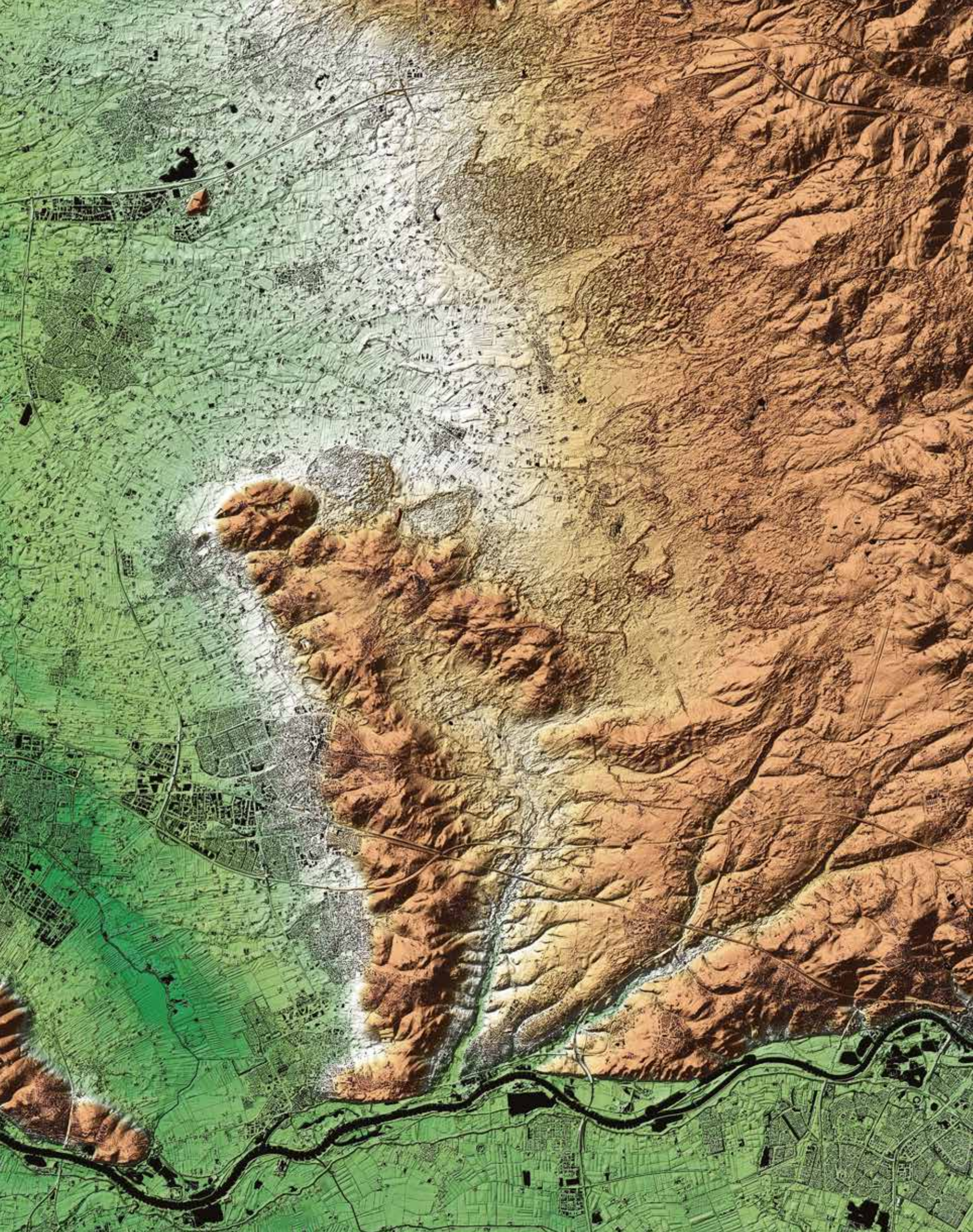
Foto uit juni 2023

VELUWWEZOOM

← Uitsnede van een grote Veluwekaart. De 'Nieuwe Rijn' waarmee hertog Karel van Gelre in 1502 begon maar moest stoppen staat ingetekend (zie witte pijl), hopend op betere tijden. Op latere kaarten is dit nieuwe stuk kanaal in de herinnering weggezaakt. *Christian Sgrooten, schaal circa 1:115.000. Kaart uit 1573*

↑ Een vroege weergave van de Zuiderzeekust bij Nijkerk (boven). Tussen de dijk (met diverse namen) en 'Die Suyder See' liggen 'Groenlanden'. Nijkerk is met de zee verbonden via 'Die Spoey Grafte of te Grifte oder Vaerte' – het laatste stuk van de Breede beek is hier tot een kanaal vergraven. *Bernard Kempinck, schaal circa 1:6500. Kaart uit 1609*

←
Waterlopen vanuit een moerassig gebied (4 meter +NAP) achter Nijkerk worden vergraven. Ook hier staat het kanaal naar de Zuiderzee als 'vaert' ingetekend. Om meer water te krijgen leggen de Nijkerkers een sloot aan, zie pijl. Deze is wat bochtig getekend; in werkelijkheid is het een kaarsrecht kanaaltje dwars door een dekzandrug. Anoniem, zonder schaal. Kaart uit 1633

↙
Op een hoogtekartaart is het kanaaltje (zwarte pijl) duidelijk zichtbaar. Michael van der Valk. Hoogtekartaart 2024

↑
Blik op het centrum van Nijkerk met enkele hoge tabaksschuren; op de achtergrond de karakteristieke kerktoren. Begin achttiende eeuw komt ruim 40 procent van de inlandse tabak uit deze omgeving. Carel Frederik Bendorp, naar een tekening van Jan Bulthuis. Prent uit 1784.

“Nijkerk was al lang een voorwerp van mijn nieuwsgierigheid. Zulk een bloei op de Veluwe! De grondslag van de welvaart is de tabaksbouw. De bouw vereist bijzonder veel mest die hier vanuit het naburig Holland in grote hoeveelheden wordt aangebracht. De stad naderend ontdekt men hoe langer hoe meer blijken van ijver, van bevolking, van welstand en van armoede. De tabaksbouw is een soort fabriek; daar komen veel handen aan te pas. Aan het Noordereinde is de haven, en vandaar naar de Zuiderzee loopt een mooie vaart met een sluis tegen het zeewater. Men ziet er zelfs Duitse schepen over de Wadden komen om tabak te halen. Van Nijkerk loopt de weg naar Harderwijk, en de hele tijd was ik verwonderd vele goede boerenwoningen te zien. Men rijdt lang door tabaksvelden en vervolgens door mooie bossen en bouwlanden, vooral boekweit. Dat deze een andere soort grond hebben is mij niet gebleken; ik vermoed dat zij slechts beter bewaterd zijn. Zo heb ik een beek zien lopen langs het landgoed den Ouden Aller naar zee. Deze was toen bijna geheel opgedroogd door het buitengewone seizoen, en vermoedelijk zijn andere aan mijn oog ontglipt omdat ook die geheel drooglagen. Meer van dergelijke beken die naar zee lopen zijn voldoende om ook heidegrond, behoorlijk onderhouden en bewerkt, tot weiland te maken.”

Gijsbert Karel Grave Hogendorp, 1820

Uitgave
WBOOKS, Zwolle
info@wbooks.com
www.wbooks.com

Tekst en samenstelling
Tjirk van der Ziel

Dronefotografie
Freddy Schinkel

Foto omslag
Hulshorsterzand, 8 januari 2024, -1,8 °C (Freddy Schinkel)

Infographics
Marcel Kuster, Arnhem

Kaartdata
© OpenStreetMap contributors | www.openstreetmap.org

Vormgeving
Richard Bos

© 2024 WBOOKS Zwolle / de auteur

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Van werken van beeldende kunstenaars aangesloten bij een CISAC-organisatie is het auteursrecht geregeld met Pictoright te Amsterdam.

© c/o Pictoright Amsterdam 2024.

ISBN 978 94 625 8632 1
NUR 693

Dit boek is mede mogelijk gemaakt dankzij financiële bijdragen van:

Fonds
NME

waterschap
vallei en
veluwe

provincie
Gelderland

FONDS VOOR
CULTUUR
PARTICIPATIE

W BOOKS